

Marcin Czardybon (Uniwersytet Warszawski)

ORCID: 0000-0002-5627-142X

Żaneta Nalewajk (Uniwersytet Warszawski)

ORCID: 0000-0002-7156-3519

Formy wypowiedzi filozoficznej

Abstract

Forms of Philosophical Expression

The article provides an overview of the forms of verbalizing philosophical ideas. It discusses the implications of employing specific forms of philosophical expression and addresses the problem of combining content and form. It brings to the fore the instances of originality and transgression in this realm. The article poses questions as to the lack of thorough critical analyses of the forms of philosophical expression. It uses an excerpt from Martin Heidegger's correspondence with Hannah Arendt to exemplify the complications generated by the study of the forms of philosophical expression.

Keywords: forms of philosophical expression, Heidegger, Arendt, philosophy, literature

Słowa kluczowe: formy wypowiedzi filozoficznej, Heidegger, Arendt, filozofia, literatura

Między 11 marca a 12 kwietnia 1950 roku (dokładna data korespondencji pozostaje nieznana) do Hannah Arendt wysłany został zbiór czterech wierszy. Ich autorem, a zarazem nadawcą przesyłki, był Martin Heidegger. Wśród zawartych w liście utworów filozofa znajdował się wiersz zatytułowany *Myslenie*. Jego zwięzłość pozwala przytoczyć go w pełnym brzmieniu (w przekładzie Sławy Lisieckiej):

„Odblaskiem błysku bycia
jest myślenie;
gdyż, przez niego rozbite,
uderza w spojenie
słowa: spojrzenie i błysk,
które – nigdy własnością –
obdarowują się
z dzbana
wina
ukrytych gron.
Pną się wwyż
z ziemi,
która dla pasterza staje się niebem”¹.

¹ H. Arendt, M. Heidegger, *Korespondencja z lat 1925–1975*, tłum. S. Lisiecka, Warszawa 2010, s. 77–78.

Obecność podobnych tekstów, rozsianych na kartach listów tych dwojga filozofów, nie stanowi tajemnicy². Przywołanie tu korespondencji Heideggera i Arendt jest zasadne, ponieważ *casus* wierszowanych prób autora *Bycia i czasu* wprowadza w temat prezentowanego numeru „Tekstualistów”. Niniejsza odsłona czasopisma, w swojej znakomitej części, poświęcona została namysłowi nad różnorodnością form wypowiedzi filozoficznej.

Decyzję o wyborze przyjętego tematu dociekań determinował zastanawiający deficyt badawczej refleksji nad sposobami, w jakie poszczególni myśliciele prezentują własne koncepcje. Zagadnienie to podejmowane jest zdecydowanie zbyt rzadko nie tylko w pracach anglojęzycznych – jak pokazuje to publikowany w tym wydaniu „Tekstualistów” artykuł Jonathana Lavery’ego *Philosophical Genres and Literary Forms: A Mildly Polemical Introduction* – lecz także w książkach i artykułach wychodzących spod pióra stosunkowo wąskiej grupy polskich badaczy³.

² Co więcej, artystyczny poziom rzeczonych produkcji literackich był już obiektem szyderstw (w Polsce – choćby Stanisława Różewicza).

³ Na gruncie polskim na temat relacji filozofii i literatury są dostępne między innymi takie prace, jak: E. Balcerzan, *Poezja filozoficzna. Bolesław Leśmian (i niewielu innych)* [w:] *Przestrzenie świadomości. Studia z filozofii literatury*, pod red. A. Falkiewicza i L. Nowaka, Poznań 1996, s. 47–71; E. Kasperski, *Poezja a filozofia. Dwuznaczne związki*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2007, nr 1, s. 143–157; idem, *Poezja a filozofia. Cztery filary tradycji (komparatystyka dyskursów)*, „Tekstualia” 2007, nr 3, s. 25–46; idem, *Filozofia i autobiografia. Kierkegaard o Kierkegaardzie w „Punkcie widzenia na miąć działalność pisarską”* [w:] *Miłość i samotność. Wokół myśli Sorena Kierkegaarda*, pod red. P. Burszyska, M. Kuczyńskiego, M. Sosnowskiego i G. Uzdarskiego, Warszawa 2007, s. 120–147; idem, *W stronę poetyki paradoksu i absurdu*, „Ślupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska” 2004, nr 3, s. 15–30; idem, *Martin Buber: idea dialogu i świat słowiański*, „Slavica Tomopolenia” 1998, nr 5, s. 103–127; idem, *Kierkegaard, Buber and Bachtin: three theories of dialogue and question about its perspectives* [w:] *Dialogue in the Heart of Europe. Proceedings of the 6th International Congress*, Praga 1996; idem, *U źródeł dialogu. Trzy tradycje*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, nr 3, s. 165–176, 285; idem, *Dialog w świecie pozorów. O dialogice Bubera*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, nr 6, s. 85–105; idem, *Dialog i dialogizm. Idee, formy, tradycje*, Warszawa 1994; idem, *Wobec filozofii* [w:] idem, *Tropami Norwida – Studia – interpretacje – paralele*, pod red. Z. Nalewajka, Warszawa 2018; idem, *Poezja a filozofia. Dwuznaczne relacje* [w:] idem, *Metody i metodologia. Metodologia ogólna – nauki humanistyczne – wiedza o literaturze*, pod red. Z. Nalewajka, Warszawa 2017; M.P. Markowski, *Nietzsche. Filozofia interpretacji*, Kraków 2010; M. Michalski, *Filozof jako pisarz. Kołakowski – Skarga – Tischner*, Gdańsk 2010; idem, *Dyskurs, apokryf, parabola. Strategie filozofowania w prozie współczesnej*, Gdańsk 2003, M. Michalski, *Literackie formy myśli. O niektórych związkach między literaturą a filozoficznym myśleniem* [w:] *Genologia dzisiaj*, pod red. W. Boleckiego i I. Opackiego, Warszawa 200, s. 116–129; Z. Nalewajka, *Literatura – literaturoznawstwo – filozofia. Problemy relacji, języków, komunikacji*, „Tekstualia” 2007, nr 3 (10), s. 101–114; eadem, *W stronę wyobraźni pojęciowej. Eseistyka filozoficzna Bolesława Micińskiego* [w:] *Dwudziestolecie 1918–1939. Odkrycia. Fascynacje. Zaprzeczenia*, pod red. A.S. Kowalczyka, T. Wójcika i A. Zieniewicza, Warszawa 2010, s. 174–188; eadem, *Literature Philosophied. Witkacy – Gombrowicz – Schulz*, tłum. Justyna Burzyńska, „Tekstualia” 2014, nr 1 (2), s. 167–180; eadem, *Jak uprawiać filozofię? Paradoxy egzystencjalne, pisarskie i komunikacyjne w pracach Sorena Kierkegaarda i Leszka Kołakowskiego*, „Tekstualia” 2014, nr 3 (38), s. 49–58; eadem, *Leszka Kołakowskiego eksperymenty z Beckett-em*, „Pamiętnik Literacki” 2017, nr 4, s. 41–48; eadem, *Gry z dyskursem i kontekstem filozoficznym. Próba typologii na wybranych przykładach z polskiej literatury pięknej XX i XXI wieku, Między dyskursami, sztukami, mediami. Komparatystyka jutro*, pod red. E. Szczęsnej, M. Leszczyńskiego i P. Kubińskiego, Kraków 2017; D.M. Osiński, *Projekt etykizujący. W poszukiwaniu formuły obecności oraz Perypatetyczny w ogrodzie. Aforystyczność jako wędrowanie* [w:] idem, *Aleksander Świętochowski w poszukiwaniu formy. Biografia myśli*, Warszawa 2011, s. 311–347, 429–455; J. Franczak, *Błądzące słowa. Jacques Rancière i filozofia literatury*, Warszawa 2017; A. Zawadzki, *Nowoczesna eseistyka filozoficzna w piśmiennictwie polskim I połowy XX wieku*, Kraków 2001; Z. Zarebianka, *Filozofia wobec literatury. Literatura wobec filozofii. Warianty wzajemnych odniesień. Rekoncesas*, „Filo-Sofija” 2016, nr 34, s. 141–152. Zob. też. tomy zbiorowe oraz wydania monograficzne czasopism: *Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna*, pod red. M. Głowińskiego i J. Stawińskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1982; *Filozofia w literaturze. Literatura w filozofii*, pod red. A. Iskry-Paczkowskiej, S. Gałkowskiego, M. Stanisza, Rzeszów 2013; *Filozofia i literatura. Antologia tekstów*, pod red. A. Głg, Warszawa 2011 oraz „Tekstualia” 2007, nr 3 (10) pod tytułem *Filozofia literatury. Filozofia w literaturze*, „Tekstualia” 2014, nr 3 (38) zatytułowany Soren Kierkegaard oraz „Tekstualia” 2017, nr 3 (50) zatytułowany *Literatura a filozofia polska*. Zob. także tekst hiszpańskiego filozofa Juliána Mariasa poświęcony gatunkom literackim w filozofii J. Mariasa, *Gatunki literackie w filozofii*, tłum. A. Labuda, „Pamiętnik Literacki” 1979, s. 309–320 oraz M.D. Jordan, *Preface to the Study of Philosophical Genres*, „Philosophy and Rhetoric” 1981, nr 14, s. 199–211; E. Sweeney, *Literary Forms of Medieval Philosophy* [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, pod red. E.N. Zalty, 2002, <https://plato.stanford.edu/entries/medieval-literary/Literary Form, Philosophical Content>, pod red. J. Lavery’ego and L. Groarke, Vancouver 2010 [dostęp: 10.03.2019].

Już wstępne rozpoznania dotyczące literatury filozoficznej pozwalają jednak wnioskować o niebagatelnej wadze, którą sami twórcy przykładają zarówno do stylu, jak i do realizacji obranych założeń gatunkowych swoich tekstów. Obszerne, uargumentowane rozprawy naukowe, przybierające nierzadko formę traktatów, często sąsiadują w dorobku myślicieli z wypowiedziami sytuującymi się na przecięciu różnych dyskursów – w tym filozoficznego i literackiego. Do gatunków takich wypowiedzi należą przykładowo: dialog, powiastka filozoficzna, esej, manifest, utopia, medytacja czy aforyzm. W tym kontekście należy wziąć także pod uwagę bogatą tradycję filozofowania za pośrednictwem form postrzeganych zwyczajowo jako typowo literackie – dramat, powieść, opowiadanie, wiersz, bajka czy baśń.

Nietrudno przedstawić egzemplifikacje omawianego mariażu sfery szeroko pojmowanej literackości z polem filozofii. Można tu wymienić między innymi, wskazujące na permanentną zmienność płomienistego świata, Heraklityjskie alegorie dialogi Platona czy powiastki filozoficzne Voltaire'a. Oczywiście tropy to także czerpiące swoją moc z żywiołu literatury pięknej Nietzscheańskie filozofowanie młotem, wysmakowane stylistycznie egzystencjalne ćwiczenia Emila Ciorana czy – dające świadectwo perspektywistycznemu *Weltanschauung* – fragmenty Wasilija Rozanowa, zawarte choćby w zbiorze *Opadłe liście*. Przywołanie tych postaci i ich dzieł implikuje pytania między innymi o relacje pomiędzy orientacją myślową danego twórcy a preferowanym przez niego stylem i gatunkiem pisarskim. Niebagatelne znaczenie ma także zagadnienie celowości wyboru określonej formy wypowiedzi przez konkretnego filozofa. Choćby *casus* wspomnianego wcześniej Voltaire'a nakazuje dodatkowo zwrócić uwagę na przypadki autorów, w których dorobku rozbudowane naukowe rozprawy sąsiadują ze *stricto* literackimi formami pisarstwa. Zasadne staje się tu dociekanie miejsca jednych i drugich w możliwej do założenia całości dzieła danego myśliciela. Za przykład takich realizujących się na obu polach filozofów służyć mogą chociażby Leszek Kołakowski, autor między innymi *Głównych nurtów marksizmu* i *13 bajek z królestwa Lailonii*; Jean Paul Sartre, w którego dorobku powieści, opowiadania, dramaty itd. sąsiadują z monumentalnymi rozprawami, czego przykładem może być *Byt i nicność*; Georges Bataille – w tym samym roku (1957) publikujący zarówno obszerną pracę z pogranicza antropologii, kulturoznawstwa i filozofii zatytułowaną *Erotyzm*, jak i głośne opowiadanie *Błękit nieba*. Trzeba też wspomnieć o pisarstwie Alberta Camusa czy postaci Alaina Badiou, poety, dramaturga, a zarazem autora monumentalnych ontologicznych prób opisu rzeczywistości. Przykłady te można mnożyć.

Powyższe kwestie pociągają za sobą refleksję nad znaczeniem literatury dla filozofii. Biorąc z kolei pod uwagę wspomnianą, nierzadką, pograniczność pisarstwa filozoficznego, palącą sprawą nieuchronnie staje się zagadnienie kryteriów, pozwalających identyfikować daną wypowiedź jako wypowiedź *par excellence* filozoficzną. Implikuje to także temat filozoficzności poszczególnych dzieł twórców literatury pięknej – co przekłada się na pytanie o wyznaczniki pozwalające wskazywać i definiować tę ostatnią.

Przedstawione wyżej szkicowe nakreślenie problemów, które otwiera podjęcie problematyki form wypowiedzi filozoficznej, prowadzi do wniosku o znacznym skomplikowaniu

rzeczonego zagadnienia. Być może, między innymi, właśnie ta złożoność sprawia, że w mocy pozostaje diagnoza, którą ponad pół wieku temu wyartykułował Julián Marias. Hiszpański badacz w artykule *Gatunki literackie w filozofii* pisał:

„O gatunkach literackich mówi się zbyt chętnie jako o pustych formach, w które jakoby »wlewa« się filozofię. (...) [Z]auważyłem jednak, że takie potoczne wyobrażenie jest niebezpieczne, bo zakłada między filozofią a gatunkiem literackim związek analogiczny do związku istniejącego między ciecżą a naczyniem, a więc preegzystencję jednego w stosunku do drugiego oraz ich wzajemną niezależność. Tymczasem rzeczywistość jest całkiem odmienna: filozofia wyraża się, a więc realizuje się w pełni w jakimś gatunku literackim; nim doszło do jej wyrażenia, istniała wyłącznie jako intencja i jako wysiłek bycia. Filozofia jest więc jakby wewnętrznie związana z gatunkiem literackim, bynajmniej się jednak weń nie »wlewa«, lecz raczej wciela”⁴.

Adekwatność i aktualność przywołanego rozpoznania potwierdza późniejszy o trzy dekady tekst *Preface to the Study of Philosophical Genres* Marka Jordana, który postulował:

„Nie chodzi o poszukiwanie powiązań pomiędzy filozofią a czymś innym. Nie chodzi o powierzchowne dotknięcie tekstu poprzez namysł nad nim. Chodziłoby raczej o zadawanie pytań odnośnie do samego kształtu danego dzieła, oraz tego, jak ów kształt wpływa na filozoficzny dyskurs dzieła. Czy jest możliwe, aby dzieło o określonym kształcie stanowiło jedyną możliwą formę ucieleśnienia określonych myśli?”⁵.

Amerykański badacz w swojej pracy krytykował pogląd, w ramach którego „najpierw wpada się na jakąś ideę filozoficzną, a następnie, w chwili pod względem czasowym i logicznym późniejszej, zaczyna się zastanawiać nad sposobem jej wyrażenia”⁶. Jak pisał, postawa taka „[z]dradza zarówno nieudolny sposób pojmowania stylu, jak i wątpliwą filozofię języka. Słowo nie stanowi naczynia, do którego wlewa się wydestylowane myśli, jakby napełniało się pod kranem różne szklanki”⁷. Już w XXI wieku, zbliżone do Mariasa i Jordana stanowisko zajął Jonathan Lavery w artykule *Philosophical Genres and Literary Forms: A Mildly Polemical Introduction*, którego tłumaczenie zamieszczone zostało w prezentowanym numerze „Tekstualiów”. Warto przy tym zauważyć, że refleksja nad różnorodnością form wypowiedzi filozoficznej nie musi ograniczać się do problematyzowania napiętej, niejednoznacznej relacji żywiołów filozofii i literatury pięknej (co implikuje namysł nad fenomenami ewentualnej filozoficzności literatury pięknej i literackości dzieł filozoficznych). Koncepcje poszczególnych myślicieli mogą także wcielać się w formę gatunków użytkowych, takich jak list, kazanie lub wróżba. Okoliczność ta dodatkowo wyjaskrawia – między innymi – problematyczność rozpoznawania danych tekstów jako wypowiedzi filozoficznych.

W prezentowanym numerze „Tekstualiów”, oprócz wzmiankowanego artykułu Jonathana Lavery’ego, który porządkuje kwestię relacji gatunków filozoficznych i form literackich, zamieszczony został między innymi tekst Jana Skarbka-Kazaneckiego zatytułowany

⁴ J. Marias, *Gatunki literackie w filozofii*, op. cit., s. 309.

⁵ M.D. Jordan, *Preface to the Study of Philosophical Genres*, op. cit., s. 199.

⁶ Ibidem, s. 202.

⁷ Ibidem, s. 202.

Symposium jako przestrzeń dyskursu filozoficznego: Ksenofanes i krytyka tradycji poetyckiej. Pokazuje on wzajemne określanie się dyskursu filologicznego, filozoficznego i genologicznych powinowactw z doświadczeniem egzystencjalnym oraz strategiami tekstowymi i performatywnymi. Marjorie Perloff w artykule *Filozofia pisana jak poezja: syntaksa literacka Wittgensteina* analizuje z kolei poetykę tekstów autora *Traktatu logiczno-filozoficznego*. Wreszcie Maria Urbańska-Bożek w pracy *Rola i styl kazań. Analiza wybranych mów budujących w twórczości Sorena Kierkegaarda* pochyla się nad meandrami homiletycznych prac twórcy *Okruchów filozoficznych*.

Na kartach tego numeru „Tekstualiów” nie zabrakło także miejsca dla prób poświęconych filozoficznemu podglebiu i potencjałowi dzieł twórców literatury pięknej. W artykule *Robert Musil i problem myślenia* Tomasz Jatwa podejmuje kwestię przenikania się dyskursów filozoficznego i literackiego w teoretycznych, filozoficznych i literackich tekstach autora *Człowieka bez właściwości*. Zbiór prezentowanych artykułów tematycznych dopełniają teksty: dotyczące filozofii genezyjskiej Juliusza Słowackiego (Natalia Szerszeń – *Czy genezyjskie piękno może być doskonałe? O problemach estetycznych w późnej twórczości Juliusza Słowackiego*), poświęcone poezjom Tomasza Różyckiego (Przemysław Koniuszy – *Litery Tomasza Różyckiego*), dziełu Zygmunta Krasińskiego (Jakub Pyda – *„Ostatni ślad myśli znikającej”*). Całości dopełnia refleksja nad sposobami obecności życiorysów poszczególnych myślicieli we współczesnej literaturze polskiej (Patrycjusz Kista – *Literackość żywotów filozofów w prozie polskiej XX wieku*). W wydaniu prezentujemy także esej literaturoznawczy Tomasza Wójcika – *Dwie wolności. Poetyckie i prozatorskie fragmenty filozoficzne Michela Houellebecqa* – który bada janusowe oblicze pisarstwa twórcy *Cząstek elementarnych*.

Zamieszczone w niniejszym numerze „Tekstualiów” artykuły dotyczą kluczowych dla problematyki form wypowiedzi filozoficznej zagadnień: kwestii wyboru stylu pisania i gatunków, w które wciela się refleksja poszczególnych myślicieli (oraz związanych z przywołanymi wyborami konsekwencji); tematu literackości dzieł filozoficznych/filozoficznego potencjału literatury pięknej; sprawy funkcji, jakie pełnią wobec siebie, nawzajem się warunkując, pola filozofii i literatury.

Wszystkie wymienione zagadnienia i ich splot ewokują *casus* wspomnianego na początku utworu pióra Martina Heideggera. Przypadek tego wiersza można uznać za egzemplifikację komplikacji, na jakie natrafić musi refleksja poświęcona formom wypowiedzi filozoficznej. Jaki status nadać temu tekstowi? Już pobieżna lektura utworu pozwala powiązać treść wiersza z potężnym korpusem rozpraw i wykładów Martina Heideggera, poświęconych zagadnieniom bycia, języka i myślenia (na przykład *Ku rzeczy myślenia, Co zwie się myśleniem?, Koniec filozofii i zadanie myślenia, W drodze do języka* itd.). Utwór, zgodnie z tytułem, traktuje o „myśleniu”, które jest „odblaskiem błysku bycia”. Myślenie to, „rozbite” błyskiem, ma uderzać „w spojenie słowa”. Sformułowania te warto odnieść do nieartystycznych, choć również wysoce kunsztownych językowo, dokonani filozofa. W serii wykładów zebranych w publikacji zatytułowanej *Co zwie się myśleniem* Heidegger pisał:

„1. Myślenie nie prowadzi, jak nauki, do wiedzy. 2. Myślenie nie przynosi żadnej użytecznej mądrości życiowej. 3. Myślenie nie rozwiązuje żadnej zagadki świata. 4. Myślenie nie dostarcza bezpośrednio sił do działania. (...)

Droga myślenia ani nie ciągnie się skądkolwiek dokądkolwiek niczym wyjeżdżona szosa, ani w ogóle nie jest gdzieś obecna jako taka. Dopiero chodzenie, i tylko ono, tzn. tutaj myślenie, jest ruchem drożenia [Be-wegung]. Ruch ten jest dopuszczaniem nadejścia drogi. Ten charakter drogi myślenia należy do wybiegłości myślenia, która ze swej strony opiera się na zagadkowej samotności – w wysokim, nie zaś sentymentalnym sensie”⁸.

W pracy pod tytułem *Technika i zwrot* Heidegger dodawał:

„Myślenie (...) jest właściwym działaniem, jeżeli działanie to: sprzyjanie istocie bycia. Znaczy to: gotowić (budować) istocie bycia takie miejsce pośród bytu, w które przywiedzie ono do języka siebie i swoją istotę. Dopiero język oferuje drogę i ścieżkę wszelkiej woli namysłu”⁹.

Przywołanie tych fragmentów pozwala zauważyć zbieżność tematyki i słownika wykorzystwanego przez autora *Bycia i czasu* w jego wystąpieniach akademickich i w cytowanym wierszu. Warto dodatkowo zwrócić uwagę na to, że Hölderlinowska topika, łatwo rozpoznawalna pod koniec utworu (na przykład „dzban wina z ukrytych gron”), odsyła do pism Heideggera poświęconych zarówno pracom twórcy *Chleba i wina* (a także – pośrednio – dziełom Rainera Marii Rilkego, Georga Trakla, Stefana Georgego czy Gottfrieda Benn), jak i fenomenowi poezji *en général*. Motyw pasterza z Heideggerowskiego wiersza, dla którego – tu ponownie trop Hölderlina – „ziemia” staje się „niebem”, ewokuje głośne twierdzenie niemieckiego filozofa zamieszczone w jego *Liście o humanizmie* – „Człowiek nie jest panem bytu. Człowiek jest pasterzem bycia”¹⁰. Sama poezja, według twierdzeń autora *Dróg lasu*, miała być z kolei ustanawiającym nazwaniem bytu; istotą poezji – „stanowienie prawdy”¹¹.

Należy teraz powrócić do sprawy statusu wypowiedzi Heideggera, która przybrała formę wiersza. Czy jest to wypowiedź filozoficzna? Już od wczesnej młodości akademickim rozprawom Heideggera towarzyszyły próby *par excellence* poetyckie, publikowane w lokalnej prasie¹². Z czasem i wraz z rozwojem podejmowanej przez autora *Znaków drogi* refleksji, między innymi nad mocami ludzkiej mowy, języki jego rozpraw filozoficznych i tworzonych przezeń wierszy zbliżyły się do siebie. Szło to w parze z zauważalnym u myśliciela dowartościowaniem potęgi „poezjowania”¹³. A przecież Heidegger konsekwentnie twierdził, że „To, co poetycko powiedziane, i to, co myślicielsko powiedziane, nigdy nie są identyczne. Ale jedno i drugie mogą na różny sposób powiadać to samo”¹⁴.

Jak więc jest „powiadane” w wierszu *Myślenie*? Poetycko – na co wskazywałaby charakterystyczna forma utworu? Czy myślicielsko – biorąc pod uwagę jego zanurzenie

⁸ M. Heidegger, *Co wie się myśleniem*, tłum. J. Mizera, Kraków 2017, s. 214–219.

⁹ Idem, *Technika i zwrot*, tłum. J. Mizera, Kraków 2002, s. 53.

¹⁰ Idem, *List o humanizmie*, tłum. J. Tischner [w:] M. Heidegger, *Znaki drogi*, Warszawa 1995, s. 151.

¹¹ Cyt. za C. Woźniak, *Martina Heideggera myślenie sztuki*, Kraków 2014, s. 183.

¹² Następnie, po śmierci myśliciela, część z nich została wydana w tomie *Aus der Erfahrung des Denkens*.

¹³ M. Travers, „Die Blume des Mondes”. *The Poetry of Martin Heidegger*, „Oxford German Studies” 2012, nr 1(41), s. 82.

¹⁴ Cyt. za C. Woźniak, *Martina Heideggera myślenie sztuki*, op. cit., s. 214.

w konceptach podejmowanych przez Heideggera w jego licznych rozprawach i odczytach, a także status autora, uznawanego w niezliczonych notach biograficznych za jednego z najważniejszych/najbardziej wpływowych filozofów XX wieku. Jakie znaczenie dla postrzegania tego tekstu i jego klasyfikacji ma okoliczność, że został on włączony do prywatnej korespondencji z Hannah Arendt? Czy wymieniane przez nich listy (w których obok spraw osobistych dyskutowane były również kwestie wypracowywanych przez oboje koncepcji filozoficznych) należy uznać za formę wypowiedzi filozoficznej? Jeśli tak – w jaki sposób wpływa to na postrzeganie utworu autora *Bycia i czasu*?

Przywołany casus wiersza wysłanego do Hannah Arendt stanowi jedynie przykład służący wskazaniu niejednokrotnie wymykających się ostatecznym rozstrzygnięciom problemów, które pociągają za sobą namysł nad różnorodnością form wypowiedzi filozoficznej.

Warto w tym miejscu dodać, że także Hannah Arendt, korespondentka Martina Heideggera, dostrzegała związek myślenia filozoficznego ze stylem i formą literacką, w której może być ono wyrażone, czemu dała wyraz w refleksji zapisanej na kartach książki zatytułowanej *Myślenie*, czyli tak samo jak wiersz Martina Heideggera:

„Metafora – pisała – stwarzając pomost nad przepaścią między wewnętrznymi i niewidocznymi czynnościami umysłowymi a światem zjawisk, jest niewątpliwie największym darem, jaki język może ofiarować myśleniu, a zatem i filozofii. Lecz metafora ma swe źródło raczej w poezji”¹⁵.

Cytując aprobatywnie fragment eseju Ernesta Fenollosy, który pisał, że bez metafory będącej głównym składnikiem poezji, „nie byłoby przejścia od małej prawdy tego, co widzialne, do wielkiej prawdy niewidzialnego”¹⁶, Arendt podkreślała, że zagadnienia stylu i formy wypowiedzi filozoficznej zaliczają się w jej przekonaniu do spraw wielkiej wagi.

Jeżeli jednak zgodzimy się z Wittgensteinem, że „[p]roblemy filozoficzne powstają (...) wtedy, gdy język świętuje”¹⁷, a „filozofia jest walką przeciw opętaniu umysłu przez język”¹⁸, nie unikniemy przecież aporii związanej z tym, że „walka ta – jak zauważyła Arendt – może się dokonać jedynie za pomocą samego języka”¹⁹, który – warto dodać – zawsze przybiera jakąś formę i styl, a te z kolei (dla filologów rzecz nie ulega kwestii) mają charakter znaczeniowótworczy.

W prezentowanym numerze „Tekstualiów”, któremu – jako się rzekło – przyświeca namysł nad tym, w jaki sposób kwestia tego, co zostaje wyrażone, interferuje z problematycznym „jak”, interesują nas w szczególności wszelkie przejawy oryginalności i pograniczności w tej dziedzinie²⁰. Refleksja nad różnorodnością formy filozoficznej podejmowana w tym wydaniu czasopisma, „trwa w pytaniu”, by zacytować już po raz ostatni słowa

¹⁵ H. Arendt, *Myślenie*, tłum. H. Buczyńska-Garewicz, Warszawa 2002, s. 154.

¹⁶ E. Fenollosa, *The Chinese Written Character as a Medium for Poetry* [w:] *Instigations*, pod red. E. Pounda, Freeport 1967, cyt. za H. Arendt, *Myślenie*, op. cit., s. 154.

¹⁷ L. Wittgenstein, *Dociekania filozoficzne*, tłum. B. Wolniewicz, Warszawa 1972, s. 38.

¹⁸ Ibidem, s. 109.

¹⁹ H. Arendt, *Myślenie*, op. cit., s. 166.

²⁰ Na łamach „Tekstualiów” już po raz czwarty dochodzi do spotkania literatury i filozofii. W 2007 roku ukazał się numer 3 (10) zatytułowany *Filozofia literatury. Filozofia w literaturze*, w roku 2014 wydrukowany został nr 3 (38) pod tytułem *Søren Kierkegaard*, a w roku 2017 w wydaniu 3 (50) tematem wiodącym była *Literatura a filozofia polska*.

Heideggera. Jak można sądzić, to właśnie charakteryzujące problematykę form wypowiedzi filozoficznej częste „wymykanie się” ostatecznym rozstrzygnięciom sprawia, że ów namysł nad tym tematem nieustannie stanowi wyzwanie wymagające i godne podjęcia.

Bibliografia

- Arendt H., M. Heidegger M., *Korespondencja z lat 1925–1975*, tłum. S. Lisiecka, Warszawa 2010.
- Arendt H., *Myslenie*, tłum. H. Buczyńska-Garewicz, Warszawa 2002.
- Balcerzan E., *Poezja filozoficzna. Bolesław Leśmian (i niewielu innych)* [w:] *Przestrzenie świadomości. Studia z filozofii literatury*, pod red. A. Falkiewicza i L. Nowaka, Poznań 1996, s. 47–71.
- Fenollosa E., *The Chinese Written Character as a Medium for Poetry* [w:] *Instigations*, pod red. E. Pounda, Freeport 1967.
- Filozofia i literatura. Antologia tekstów*, pod red. A. Głąb, Warszawa 2011.
- Filozofia w literaturze. Literatura w filozofii*, pod red. A. Iskry-Paczkowskiej, S. Gałkowskiego, M. Stanisza, Rzeszów 2013.
- Franczak J., *Błądzące słowa. Jacques Rancière i filozofia literatury*, Warszawa 2017.
- Jordan M.D., *Preface to the Study of Philosophical Genres*, „Philosophy and Rhetoric” 1981, nr 14, s. 199–211.
- Kasperski E., *Dialog i dialogizm. Idee, formy, tradycje*, Warszawa 1994.
- Kasperski E., *Dialog w świecie pozorów. O dialogice Bubera*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, nr 6, s. 85–105.
- Kasperski E., *Filozofia i autobiografia. Kierkegaard o Kierkegaardzie w „Punkcie widzenia na moją działalność pisarską”* [w:] *Miłość i samotność. Wokół myśli Sorena Kierkegarda*, pod red. P. Bursztyka, M. Kuczyńskiego, M. Sosnowskiego i G. Uzdańskiego, Warszawa 2007, s. 120–147.
- Kasperski E., *Kierkegaard, Buber and Bachtin: three theories of dialogue and question about its perspectives* [w:] *Dialogue in the Heart of Europe. Proceedings of the 6th International Congress*, Praga 1996.
- Kasperski E., *Martin Buber, idea dialogu i świat słowiański*, „Slavica Tarnopolensia” 1998, nr 5, s. 103–127.
- Kasperski E., *Poezja a filozofia. Dwuznaczne relacje* [w:] idem, *Metody i metodologia. Metodologia ogólna – nauki humanistyczne – wiedza o literaturze*, pod red. Ż. Nalewajk, Warszawa 2017.
- Kasperski E., *Poezja a filozofia. Dwuznaczne związki*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2007, nr 1, s. 143–157. Kasperski E., *Poezja a filozofia. Cztery filary tradycji (komparatystyka dyskursów)*, „Tekstualia” 2007, nr 3, s. 25–46.
- Kasperski E., *U źródeł dialogu. Trzy tradycje*, „Przegląd Humanistyczny” 1988, nr 3, s. 165–176, 285.
- Kasperski E., *W stronę poetyki paradoksu i absurdu*, „Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska” 2004, nr 3, s. 15–30.
- Kasperski E., *Wobec filozofii* [w:] idem, *Tropami Norwida – Studia – interpretacje – paralele*, pod red. Ż. Nalewajk, Warszawa 2018.
- Literary Form, Philosophical Content*, pod red. J. Lavery’ego and L. Groarke, Vancouver 2010.

- Marias J., *Gatunki literackie w filozofii*, tłum. A. Labuda, „Pamiętnik Literacki” 1979, s. 309–320.
- Markowski M.P., *Nietzsche. Filozofia interpretacji*, Kraków 2010.
- Michalski M., *Dyskurs, apokryf, parabola. Strategie filozofowania w prozie współczesnej*, Gdańsk 2003.
- Michalski M., *Filozof jako pisarz. Kołakowski – Skarga – Tischner*, Gdańsk 2010.
- Michalski M., *Literackie formy myśli. O niektórych związkach między literaturą a filozoficznym myśleniem* [w:] *Genologia dzisiaj*, pod red. W. Boleckiego i I. Opackiego, Warszawa 2000, s. 116–129;
- Nalewajk Ż., *Gry z dyskursem i kontekstem filozoficznym. Próba typologii na wybranych przykładach z polskiej literatury pięknej XX i XXI wieku*, *Między dyskursami, sztukami, mediami. Komparatystyka jutra*, pod red. E. Szczęśnej, M. Leszczyńskiego i P. Kubińskiego, Kraków 2017.
- Nalewajk Ż., *Jak uprawiać filozofię? Paradoxy egzystencjalne, pisarskie i komunikacyjne w pracach Sorena Kierkegarda i Leszka Kołakowskiego*, „Tekstualia” 2014, nr 3 (38), s. 49–58.
- Nalewajk Ż., *Leszka Kołakowskiego eksperymenty z Becketttem*, „Pamiętnik Literacki” 2017, nr 4, s. 41–48.
- Nalewajk Ż., *Literatura – literaturoznawstwo – filozofia. Problemy relacji, języków, komunikacji*, „Tekstualia” 2007, nr 3 (10), s. 101–114.
- Nalewajk Ż., *Literature Philosophied. Witkacy – Gombrowicz – Schulz*, tłum. Justyna Burzyńska, „Tekstualia” 2014, nr 1 (2), s. 167–180.
- Nalewajk Ż., *W stronę wyobraźni pojęciowej. Eseistyka filozoficzna Bolesława Micińskiego* [w:] *Dwudziestolecie 1918–1939. Odkrycia. Fascynacje. Zaprzeczenia*, pod red. A.S. Kowalczyka, T. Wójcika i A. Zieniewicza, Warszawa 2010, s. 174–188.
- Osiński D.M., *Projekt etykizujący. W poszukiwaniu formuły obecności oraz Perypatetyk w ogrodzie. Aforystyczność jako wędrowanie* [w:] idem, *Aleksander Świętochowski w poszukiwaniu formy. Biografia myśli*, Warszawa 2011, s. 311–347, 429–455.
- Sweeney E., *Literary Forms of Medieval Philosophy* [w:] *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, pod red. E.N. Zalta, 2002, <https://plato.stanford.edu/entries/medieval-literary/> [dostęp: 10.03.2019].
- „Tekstualia” 2007, nr 3 (10) [*Filozofia literatury. Filozofia w literaturze*].
- „Tekstualia” 2014, nr 3 (38) [Søren Kierkegaard].
- „Tekstualia” 2017, nr 3 (50) [*Literatura a filozofia polska*].
- Travers M., *„Die Blume des Mondes”. The Poetry of Martin Heidegger*, „Oxford German Studies” 2012, nr 1(41), s. 82.
- Wittgenstein L., *Dociekania filozoficzne*, tłum. B. Wolniewicz, Warszawa 1972.
- Woźniak C., *Martina Heideggera myślenie sztuki*, Kraków 2014, s. 183.
- Wypowiedź literacka a wypowiedź filozoficzna*, pod red. M. Głowińskiego i J. Sławińskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1982.
- Zarębianka Z., *Filozofia wobec literatury. Literatura wobec filozofii. Warianty wzajemnych odniesień*. *Rekonesans*, „Filo-Sofija” 2016, nr 34, s. 141–152.
- Zawadzki A., *Nowoczesna eseistyka filozoficzna w piśmiennictwie polskim I połowy XX wieku*, Kraków 2001.

Maria Cielecka, *Grafika*